

МЕХАНІЗМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ФОЛЬКЛОРНОЇ СИСТЕМИ В НАРОДНИХ ОПОВІДАННЯХ ПРО ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР.

У статті йдеться про механізми збереження фольклорної системи в усних нарративах про голодомор 1932-1933 рр., подаються формотворчі та стабілізуючі моделі оповідного жанру.

Ключові слова: *нарратив про голодомор, формотворчі моделі, народна документалістика.*

Мудрість, досвід і практика – це та емпірична основа, яка створює канву усних народних оповідань, надаючи їм виняткової стійкості на ряду з іншими прозовими жанрами усної словесності. Що важливо, ці, так звані, суб'єктні форми тексту, мають унікальну можливість переосмислювати та аналізувати події, що лягли в основу сюжету. В цій функції народної неказкової прози, усний оповідний жанр є найбільш універсальним, динамічним, живучим, гнучким і поширеним різновидом народної творчості. Він найшвидше реагує на усі драматичні ситуації, які сколихували соціум, що, певно, визначило його життєздатність. Один із найвідоміших дослідників фольклорних оповідань С. Мишанич слушно наголошував на особливій витривалості цього жанру: «Завдяки специфічній здатності відгукуватися відразу на більш чи менш значні події із повсякденного життя, нести оперативну інформацію, зберігати пам'ять про найважливіші події суспільного і особистого (родинні хроніки) характеру в проекції на сьогочасні проблеми та у майбутнє, усні оповідання виявляють дивовижну життєздатність. На відміну від опосередкованої пізнавальної функції фольклорних жанрів, інформацію усних оповідань прийнято визначати як емпіричну за характером, оскільки вона впливає із повсякденного досвіду оповідача.» [4; 89]. І в той час, коли

нині вчені говорять про повільне відмирання фольклорних жанрів, що не є актуальними, зокрема, це билини, історичні пісні (К. В. Богданов), усним народним оповіданням подібний стан речей не загрожує. Вони виникають і творяться повсякчас, а на теперішньому етапі, після стількох політичних та суспільних зрушень, пережитих воєн та голодоморів, їхнє збирання, записування, картографування, опис та вивчення є одним із найважливіших завдань сучасного народознавства та історії.

У ХХ ст. цінною складовою фольклору стали народні твори про голодомор 1932-1933 рр. А, завдячуючи С. Шевчуку, В. Дубравіну, Т. Конончук, О. Звичайній, В. Петренку, Д. Чубу, Н. Тимошуку, К. Фроловій, Д. Білоусу, В. Соколу, М. Лазаровичу, Л. Іванніковій, В. Скрипці, В. Пахаренку та ін., започатковано аналітичний дискурс народних творів про голодомор. Найпоширенішим є традиційний історичний інформаційний аспект дослідження народних оповідань про геноцид. У вступній статті упорядник зібрання «Народних творів про голодомор: 1921-1923 рр., 1932-1933 рр., 1946-1947 рр. в Україні...», зафіксованих студентами-філологами Криворізького державного педагогічного університету, О. Гончаренко щодо нотування та подальшого наукового опрацювання справедливо зазначає: «дослідження цих творів дасть змогу вникнути в сутність малодослідженого періоду в історії української фольклористики, осмислити їх як інтегральну частину культури, що постала в органічній єдності з історією, філософією, мовою, тобто є відтворенням фольклорної картини світу, де загальне діалектично пов'язане з особистим» [6; 6].

Якщо взяти до уваги класифікацію, що пропонує С. Мишанич, то масив народної прози можна поділити на власне художню (анекдоти, казки) та документальну (перекази, оповідання). Такий критерій диференціації прозових творів пояснюється функціями жанрів народної прози, зокрема народного оповідання – засвідчувати й пояснювати історично вірогідні джерела [5; 368]. Власне, те, що оповідання-спогади про голодомор є класичним прикладом народної документалістики сумнівів не виникає, але проблема фольклорності цих зразків може поставати. І на те маємо кілька причин. По-перше, наративи про голодомор не пройшли достатнього рецензування часом і різними авторами, вони практично не трансформувалися і майже не видозмінювалися. По-друге, сам часовий відрізок їхнього побутування є не досить великим, приблизно 70-80 років. По-третє, у ході отримання та записування спогаду авторство вже є відомим. Скажімо, сучасний фольклорист Василь Сокіл намагається виокремити ознаки жанру: «...інформатори, хоч і розповідали про конкретні випадки, все ж ці епізоди виявлялися типовими у порівнянні з іншими. І неважливо було, скажімо, хто конкретно помирав з голоду чи рятувався від нього, адже ці картини стереотипні, характерні для різних теренів України, охоплених голодом... Проза засвідчує стійкість певних життєвих норм, пріоритетів українців... У цих текстах проявляються схожі форми життя селян у часи голодоморів...» [9; 89]. Направду усні твори про масове винищення людей зберігаються в емоційній, образній, словесно-логічній та історичній пам'яті. Тож, ми можемо говорити про те, що оповідання про Великий Голод 1932-1933 рр., зростаючи на ґрунті індивідуальному,

стають надбанням цілої нації, а не винятково однієї конкретної людини. Ще Ф. Колесса, порівнюючи фольклорні твори з літературними акцентував, що першоосновою народного оповідання є творіння одного суб'єкта. Відомий етнограф-фольклорист у своїй ґрунтовній праці «Українська усна словесність», говорив, що «хоча твори усної словесності, так само, як і твори письменства, випливають із джерела індивідуальної (особистої) творчості, то, наслідком усної передачі, вони вдержуються в незакріпленій, пливкій формі, дають широке поле для імпровізації та приймають подекуди ознаки збірної, колективної творчості. Ця змінливість творів усної словесності в їх віковій мандрівці, те, що вони приспособлюються до традиційного стилю народної поезії — найбільш і відрізняє ці складання від літературних творів, що їх індивідуальні риси залишаються непорушно закріплені письмом»[2; 6].

Варто зауважити, що на сучасному етапі спосіб усної трансляції народних знань про геноцид українців у ХХ ст. змінився на писемний. Адже багато свідчень нині можна віднайти у збірниках спогадів тих, хто вижив (Український голокост 1932-1933: свідчення тих, хто вижив за редакцією Ю. Мицика; Українці про голод 1932-1933 у фольклорних записах В. Сокола; Регіональні томи Національної книги пам'яті, до структури якої входять документи та свідчення очевидців та ін.). Ми припускаємо, що навіть після їхнього прочитання у пам'яті людини залишиться головним чином не паспортизація – ім'я, прізвище, дата народження, місце проживання, а інформація – оповідь про конкретний, реальний факт. Отже, в уяві закарбується те, що найбільше вразило і за бажання переповіється далі. Таким чином, оповідь поверне свою усність, імпровізованість, варіативність, стане анонімною і почне проходити шліфування часом, проте що важливо, зберігаючи характерні фольклорні ознаки.

Зі зразків, що були нами зафіксовані на території сіл (Остапівка, Верхня Будаківка, Шахворостівка, Савинці, Ярмаки та ін.) і міст (Миргород) Полтавської області, ми можемо констатувати, що усним наративам про голод 1932-1933 рр. притаманні ті жанрові характеристики, які є у традиційних оповідань, а саме: прозова форма виконання, розмовний тип мовлення, побудова розповіді на одному епізоді, докладність, превалювання інформативної функції, емоційність, відсутність чіткої структурованості, імпровізаційність, неусталеність форми. У переважній більшості їм властивий монологічний виклад оповіді, іноді діалогічний, за умови, якщо реципієнта опитували. Проте важливо, що на відміну від інших жанрів народної документалістики, у тому числі й казкових, в оповіданнях факти, історії, подій аналізуються, осмислюються, інтерпретуються, аргументуються і в кінцевому результаті отримують суб'єктивну точку зору. Текст таких розповідей

рухомий, неквапливий і плавний. Цей словесний жанр вимагає розмовного стилю, максимально наближеного до того, яким послуговуються у побуті, у зв'язку з цим мовлення майже позбавлене фразеологізмів, адже фразеологізми та мовностилістичні особливості – навіть стереотипізовані – не притаманні живому мовленню, отже і художньо-естетичний рівень, і загальний колорит творів повністю підпорядковані обдарованості оповідача. Проте будь-який художній твір – літературний він чи фольклорний, – є текстом, а текст, як відомо, за своєю природою є зверненим до читача, слухача. Тож немає сумнівів, що роль наратора у творенні, виконанні та передаванні усних оповідей про 1932-1933 рр. є удвічі важливішою. По-перше, ми уже наголошували на тому, що оповідач був реальним учасником подій, а отримуючи твори безпосередньо від свідків, ми можемо стверджувати про високу достовірність і правдивість таких записів, оскільки автори передають їх з максимальними подробицями та деталями, ніколи не подаючи фікції. По-друге, наратор є не лише творцем, а й інтерпретатором, сама суть подій очевидцем переосмислюється, від чого оповідь набуває емоційно-експресивного забарвлення. Майже завжди свідок має свою точку зору щодо описаних подій. Ба більше, він зіставляє свій досвід, свою думку, свої переживання зі знаннями, баченнями та враженнями інших людей, які також зазнали мук голоду. По-третє, на прикладі досліджуваних усних наративів, можна побачити тяглість фольклорної традиції. Адже респондент у ту хвилину, коли оповідає адресатові про події, що з ним трапилися, ділиться власними спогадами, не замислюється над тим, що виклад він веде у формі оповідання. У побутовому спілкуванні, за словами С. Мишанича, «ми користуємося виробленими традицією мовленнєвими стереотипами, усталеними формами мовлення» [3; 65]. Іншими словами, у нашому арсеналі уже є закладені певні усні жанри. Взв'язавши до уваги думку М. Бахтіна з приводу клішованості, формульності мовлення, а саме: «ми говоримо тільки певними мовленнєвими жанрами, тобто всі наші висловлювання наділені певними і відносно стійкими типовими формами будови цілого... Практично ми впевнено й уміло користуємося ними, але теоретично ми можемо і не знати про їх існування...» [1; 257], можемо вважати, що на підсвідомому рівні й у носія національного фольклору закладені традиційні формотворчі та стабілізуючі моделі. Так, у досліджуваних наративах про голодомор завжди присутній певний умовний зачин. У такому вступі автори підтверджують, що вони були свідками або учасниками подій, про яку далі йтиме мова, подають історичний фактаж, опираючись на дати та локації. Наприклад, сільська жителька Пляшник Ганна Іванівна (1919 р. н., с. Остапівка Миргородського району Полтавської області) оповідь починає словами: *«В нашому селі утворився СОЗ. Влада намагалася*

згуртувати людей і утворити спільний обробіток землі, силою забирала у селян землю і зганяла у колгосп. Люди протестували. Щоб примусити людей іти до колгоспу влада скликала збори...». Схожий зачин оповіді, який подає нам історичні факти, ми простежуємо в оповідачки Бабенко Ганни Никифорівни (1915 р.н., с. Остапівка Миргородського району Полтавської області): *«У 1928 році розпочалася в Остапівці розкуркулення селян. Збирали увесь куток і перечислювали господарство кожного двору...».*

Нарешті, оповіданням притаманна класична кінцівка, у якій підбиваються підсумки викладеної вище оповіді. У кількох реченнях автор пропонує своє бачення ситуації, застерігає або повчає слухачів, дає поради на майбутнє, «знаходить» винуватців трагедії і звинувачує катів свого народу. Так, оповідач Ксьонз Олексій Григорович (1922 р.н., м. Миргород Полтавської області) завершує власний монолог словами: *«Про таку людську трагедію страшно згадувати. Це був штучний голодомор проти свого народу...».* Дирда Дарина Захарівна (1913 р.н., с. Остапівка Миргородського району Полтавської області) сумно робить висновки: *«Я думаю, що винним у голодоморі був Сталін, за його наказом людей згонили в колгоспи. Хоча в кожному селі були люди, які виконували цей наказ. В нашому селі це був Шиян Кирило... Та ще багато...».*

Центральна ж частина твору, яка є найбільшою за обсягом, – найімпровізаційніша та достатньо авторська. Вона тримається на тих особливих емоційних моментах, фактах, які були важливі або цікаві для оповідача, він сам обирає на чому в своїй розповіді зробити акцент – на фактажі, описі, дійових особах тощо. Слід зазначити, що зовнішня подія оповіді виконавцем пригадується і тому вже розуміється ним як невинуваткова й, окрім усього, ця неординарність факту, ситуації, окрім усього, провокує в оповіданнях інтригу, а, як вважає П. Рікер вона «обирає, витягує осмислену історію з низки подій або пригод... вона оформлює випадкові події в історію» [7; 82-83]. Інтрига – це те, що в першу чергу організовує оповідь. Це і є та сюжетна лінія у творі, що відзначається складністю та напруженістю дії.

Усі елементи оповідання – ключові і другорядні героїв, будь-яка інша додаткова інформація відбирається або додається автором суб'єктивно, виходячи з його життєвого досвіду, віку, статі, місця проживання тощо.

У підсумку можна сказати, що усним народним оповіданням притаманні логічний виклад фабули, філософські роздуми та ліричні відступи. Ці домінуючі риси жанру окреслюють специфіку класифікаційних підходів у вивченні народної неказкової прози.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров. // Эстетика словесного творчества. – М., 1979. – 257с.;
2. Колесса Ф. Українська усна словесність / Філарет Колесса. – Львів : Накладом фонду «Учітеся, брати мої», 1938 (Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка). – 643 с.;
3. Мишанич С. В. Усні народні оповідання. Питання поетики – К.: Наукова думка, 1986. – 328 с.;
4. Мишанич С. В. Фольклористичні та літературознавчі праці [Текст] / С. В. Мишанич. – Донецьк: Донецький національний університет, 2003. – Т.1. – 560 с.;
5. Мишанич С. В. Фольклористичні та літературознавчі праці [Текст] / С. В. Мишанич. – Донецьк: Донецький національний університет, 2003. – Т.2. – 467 с.;
6. Народні твори про голодомор: 1921-1923 рр., 1932-1933 рр., 1946-1947 рр. в Україні, зібрані студентами-філологами Криворізького державного педагогічного університету в кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. / Вступна стаття, упорядкування та примітки О. М. Гончаренко. – Кривий Ріг: Діоніс (ФОП Чернявський Д. О.), 2011. – 244 с.;
7. Рикер П. Время и рассказ. Интрига и исторический рассказ. – М.; СПб.: Университетская книга, 1998. – Т. 1., 313 с.;
8. Сокіл В. Народна проза про голодомор: питання традиції / В. Сокіл // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 6. – С. 87-91.

A. Karban (postgraduate)

MECHANISMS OF PRESERVATION THE ELEMENTS OF FOLK SYSTEM IN THE ORAL NARRATIVE ABOUT THE FAMINE OF 1932-1933.

The article describes mechanisms of preservation the elements of folk system in the oral narrative about the famine of 1932-1933., formative and stabilizing models of narrative genre.

Key worlds: *narrative about famine, formative models, national documentary.*